

Ιδρυτής: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Διευθύντης: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"

38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΡΤΣΙΛ - 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

Η "ΑΝΕΥΘΥΝΗ ΩΡΑΙΟΛΟΓΙΑ,"

Κριτικός, πού ξεχωρίζει ανάμεσα στους άλλους για τό στεγνότερο γράψιμό του και πού συχνά μᾶς ἔχει ἀποδείξει, πῶς εἶναι ὀλότελ' ἀνίκανος νά γευτεῖ τὴν ἀληθινὴ οὐσία τοῦ λυρικοῦ λόγου, καὶ καταγίνεται σ' ἐρμηνευτικὰ μικρολογήματα, ἄξια νά δοξάσουν βιβλιοθηκάρχους, μὰ ὄχι καὶ ὄριμους πνευματικούς ἀνθρώπους, βρήκε ξανά τὴν εὐκαιρία τώρα στέρνα νά καταδικάσει μὲ περισσὸ ναρκισσισμό τὴν *κριτικὴ τοῦ λόγου* καὶ νά προδικάσει τὸ σύντομο ἐρχομὸ μιᾶς ἐποχῆς, ὅπου κριτήρια ἀντικειμενικὰ θὰ καθορίζουν τὰ δεδομένα τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας καὶ θὰ ἐπιτρέπουν τὴ βέβαιη ἀξιολόγηση. Ἔχω προσέξει, πῶς μονάχα τέτιας λογῆς ἀνθρώποι λαχταροῦν τ' ἀντικειμενικὰ κριτήρια, ὅσοι μόλις μποροῦν νά νιώσουν τὴν ποίηση μὲ τὴ δική τους δύναμη, μὲ τὴ δική τους αἰσθητικὴ ἀγωγή, ἐλάχιστα εὐαίσθητοι καὶ πού θέλουν νά πιστεύουν, πῶς ἡ ἀξιολόγηση τοῦ ἐντεχνου λόγου ἢ κι ὁποιασδήποτε ἄλλης μορφῆς μπορεῖ νά μπεῖ σὲ κάποιον κονόνα, βαλμένον ἀπόξω. Τέτιας λογῆς ἀνθρώποι μιλοῦν γιὰ τὴν «ἀνεύθυνη ὠραιολογία» τῆς *λογοτεχνικῆς κριτικῆς* μὲ τὴν ἔσχατη καταφρόνηση. Φυσικά, δὲν πρόκειται δωδὰ χάμου νά πάρω ἀπάνου μου τὴν ὑπεράσπιση τῆς ὠραιολογίας, τῆς ἀνεύθυνης ἢ τῆς ὑπεύθυνης. Κάποτες ἡ ὠραιολογία εἶταν μιὰ μορφή τέχνης. Τὴν ἀγαπούσαν πολλοί. Καὶ τὴν καλλιεργούσαν ὅσοι νόμιζαν, πῶς μπορούσαν ν' ἀντικαταστήσουν τὴν τέχνη μὲ τὸ τέχνασμα, τὴν οὐσία μὲ τὴ διακόσμηση, τὴν πυκνὴ καὶ σφιχτοδεμένη καὶ ὄριμη φράση μὲ τὴ φανταχτερὴ ρητορεία καὶ τὸν κούφιο «βερμπαλισμό». Ὑπάρχουν, μέσα στὴν ἱστορία, κάποιες ἡσυχασμένες ἐποχές, ὅπου ὁ τραγικὸς πυρετὸς τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς σὰ νά καταλαγιάζει γιὰ λίγο καὶ τότες ἀνθίζει καὶ καρπίζει ἡ λατρεία τοῦ στολιδίου γιὰ τὸ στολίδι καὶ τῆς τέχνης γιὰ τὴν κομπῆ καὶ τὴν καλοσκαλισμένη τῆς ἐπιφάνεια. Αὐτοὶ οἱ ἐραστὲς τῆς ἐπιφάνειας καλλιεργοῦν τὴν ὠραιολογία μὲ πάθος. Παθαίνονται γιὰ τὰ μεγάλα λόγια, γιὰ τὰ βεγγαλικά, γιὰ τὰ εὐρήματα πού κρέμονται μετέωρα, ὄχι γιὰ κείνα πού ἀποκαλύπτουν μιὰ πλατύτερη θέα, μιὰ σφοδρότερη ἔνταση. Τέτιων βεγγαλικῶν κατασκευαστῆς φημισμένος στάθηκε στὴν περασμένη γενιά ὁ Gabriele d'Annunzio, πού κι ὁ πεζὸς του λόγος ἀκόμα

εἶταν μιὰ prosa «filigranata» di poesia (κοίτα τὸ πρόσφατο βιβλίο τοῦ Giuseppe de Robertis: «Scrittori del novecento») κ' ἡ ποίησή του μιὰ στιχοπλήμμουρα πού βομβοῦσε, πού παταγοῦσε, πού κάλπαζε καὶ πού κατάφερνε κάποτες νά μᾶς ξεσύρει κοντὰ τῆς μὲ τὴ βροντερὴ μουσικὴ τῆς. Μὰ σήμερα πού πασκίζουμε νά σταθοῦμε σὲ τούτη τὴ γῆς μὲ τὰ μάτια διάπλατα ἀπὸ φρίκη καὶ δέος καὶ πού οἱ φλέβες μᾶς στερφεοῦν στὸν ἄνεμο ἀνοιχτὲς καὶ τὸ κάθε μᾶς βῆμα σκοντάφτει σὲ σταυροὺς καὶ κρεμάλες ὅποιος μιλεῖ γιὰ ὠραιολογία δὲ μπορεῖ νάχει στὸ νοῦ του, βέβαια, καμῶματα σὰν τοῦ D'Annunzio, τόσο δυσκολόβρετα ἄλλωστε, μὰ, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, ὀρφανὸς ὁ ἴδιος καὶ στεγνὸς καὶ γυμνὸς καὶ ἄχαρος καὶ χωρὶς ὕφος, νιώθει ψυχόρμητη ἀντιπάθεια ἀντίκρου σὲ κείνους, πού δὲ λησμόνησαν ἀκόμα τὸ χρέος τῆς μορφῆς καὶ πού εἶναι ἀπὸ φυσικοῦ τους πλασμένοι δημιουργοὶ κι ὄχι ζωῆλοι ἀξιοθρήνητοι.

Νομίζω, πῶς ὑπάρχουν κάμποσα πράματα πού τὰ ξεκαθάρισαν πιά οἱ καιροὶ μᾶς. Μιὰ μορφή τέχνης εἶναι κ' ἡ κριτικὴ (δὲν ἐννοῶ, φυσικά, τὴ *φιλολογικὴ* ἢ τὴν ὁποιαδήποτε ἄλλη, μόνο τὴ «λογοτεχνικὴ» ἐννοῶ)· καὶ δὲν ὀργανώνεται μὲ τὴ γνώση καὶ μὲ τὴ δύναμη τοῦ νοῦ μονάχα, μὰ καὶ μὲ τὸ συναίσθημα καὶ μὲ τὴν ὄλη ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἀντικείμενο σὰν ἀφορμὴ χρησιμεύει, γιὰ ν' ἀναβρῦσει πλουσιοπάροχος ὁ μέσα κόσμος τοῦ κριτικοῦ, καὶ τῶν συνόλων ἢ κυκλικὴ θεώρηση καὶ τῶν καθέκαστων ἢ φωτισμένη συνείδηση. Ἡ αἰσθητικὴ εἶναι μιὰ ἐπιστῆμη, πού μήτε ἔρχεται μήτε καὶ τὸ μπορεῖ μήτε καὶ τὸ φιλοδοξεῖ ν' ἀντικαταστήσει αὐτὸ πού καταφρονετικὰ ὀνομάζεται «λογοτεχνικὴ κριτικὴ» καὶ πού «ἀνεύθυνη ὠραιολογία» τὸ χαρακτηρίζουν οἱ ἀμουσοὶ καὶ πού δὲν εἶναι ἄλλο τίποτα παρὰ ἡ μεγάλη ὑπηρεσία, πού ἕνας ἀνθρώπος προικισμένος μὲ γνώση πλατιά καὶ μὲ μορφοποιητικὴ ἱκανότητα καὶ μ' εὐαισθησία ἱκανὴ ν' ἀποκαλύψει καὶ νά ἐρμηνεύσει ὅπου, καὶ στὰ πιὸ δυσανάβαρα, κι ἂν τὴ συναπαντήσῃ τὴν ὁμορφιά, προσφέρει στὸν ὄμοιο του, στὸ συνάνθρωπο, καὶ στοῦ τόπου του τὴν πνευματικὴ προκοπὴ καὶ στοῦ καιροῦ του τὴν πληρέστερη κατανόηση. Ὁ κριτικός, πού δίνει ἀφορμὴ στὸ κείμενο τοῦτο, καταδικά-

ζοντας τὴν «ἀνεύθυνη ὠραιολογία» δὲν καταδικάζει τὸ λόγο κείνο, τὸν οὐσιαστικὰ τιποτένιο, ποὺ χρέος τοῦ εἶναι νὰ παρουσιάσει σὰν *ὑπόδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν* ὁ κάθε τίμιος ἄνθρωπος. Κατακρίνει τὴν ἀνάγκη ποὺ νιώθει ὁ δημιουργικὸς κριτικὸς νὰ δώσει μιὰ *ἐκφραση* στὸ στοχασμὸ τοῦ, νὰ δημιουργήσῃ τὸ ὄφους τοῦ τὸ προσωπικὸ, νὰ διασημάνῃ τὴν ἰδιοτυπία τοῦ, τὴν κίνηση τῆς ψυχῆς τοῦ, τὸν τρόπο τοῦ νὰ νιώθει τὸ ἀντικείμενο, κ' ὑπερασπίζει τὸ ἰσοπεδωμένο, ἀσήμαντο, κούφιο, πλαδαρὸ γράψιμο, ποὺ μπορεῖ καὶ γορίλλα ν' ἀποκοιμίσει. Ὁ δὲ ἄνθρωπο νὰ ξυπνήσῃ καὶ νὰ φωτίσῃ καὶ νὰ προσηλυτίσῃ στὴν ἀθανασία τοῦ ἔντεχνου λόγου, στὴν ὁμορφιά. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ οἱ γεροντοκόρες λατρεύουν τὴν ἠθικὴ κ' οἱ ἀνίκανοι νὰ χτίσουν μιὰ φράση τῆς προκοπῆς ἀντιστέκονται μπροστὰ στὸ θαῦμα τοῦ λόγου. Εἶναι οἱ στεγανοὶ ἄνθρωποι, ποὺ δὲ μποροῦν νὰ πάρουν καὶ μήτε νὰ προσφέρουν μποροῦν. Οἱ ἔμποροι τῆς φτηνῆς σοφίας, ποὺ κατατρίβουν τὴν ὅποια τοὺς ἐνεργητικότητα σὲ σημειώσεις ὑποσελίδιες καὶ παραπομπές καὶ ποὺ κατορθώνουν στὸ τέλος κι ὅ,τι ζωντανὸ πέφτει στὰ χέρια τοὺς νὰ τὸ τυλίγουν σὲ σάβανο σκόνης. Οἱ ἀπλοϊκοί, καὶ μάλιστα οἱ ἀπλοϊκοὶ μεσογειτικοί, ποὺ εἶναι ἀνοιχτόκαρδοι καὶ γεμάτοι φαντασία, τοὺς λογαριάζουν συχνὰ γιὰ κάτι μεγάλο αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς στεγανούς, τοὺς χωρὶς φαντασία καὶ μορφοπλαστικὴ ἱκανότητα. Στὸν τόπο μας μάλιστα, ὅπου ἡ ἐμβριθεὶα ἔχει πάντα πολλὴ πέραση, ὅσο πιὸ ἀλύγιστος στέκεσαι, τόσο πιὸ πολλὴ ὑπόληψη ἀποχτᾶς. Καὶ συχνὰ οἱ δυσαρεστημένοι ἀπὸ τὴ λεγόμενη «λογοτεχνικὴ κριτικὴ» τὰ χτυποῦν μὲ τὰ πιὸ ἀβέβαια καὶ τὰ πιὸ τριμμένα ἐπιχειρήματα —καὶ κείνοι ποὺ ὁδοιποροῦν ὀλόγυρα στὰ κείμενα καὶ πασκίζουν ν' ἀξιολογήσουν ὄχι τὴν ὁμορφιά τοὺς, ποὺ δὲν τὴ νιώθουν, μὰ τὰ γνωστικὰ τοὺς στοιχεῖα, τὰ *πραγματικά*, ποὺ πέφτουν εὐκόλα στοῦ καθενοῦ ἢ καὶ στοῦ πολύμαθου, ἔστω, μόνο τὴν ἀντίληψη. Μὰ ὁ κριτικὸς λόγος εἶναι λόγος καὶ κείνος. Εἶναι μορφή. Μὲ τὴ μορφή ἀγγίζει τὴν εὐαισθησία τοῦ ἄλλου καὶ τοῦ μεταδίνει τὴ συγκίνηση τοῦ κριτικοῦ καὶ τὸν μεταμορφώνει σὲ συνειδητὸ ἀποδέκτη τοῦ ἔργου. *Ἡ κριτικὴ δὲν εἶναι ἐπιστήμη.* Αὐτὸ πρέπει, νομίζω, μιὰ καὶ καλὴ νὰ νοηθεῖ. Ἡ κριτικὴ εἶναι τέχνη. Ἰδιότυπη μπορεῖ, καθὼς ὅλες οἱ μορφές τῆς τέχνης, ἄλλωστε. Κι ὅπως ἡ πεζογραφία στηρίζεται στὶς δικές της ἀξίες καὶ στὶς δικές της ἢ ζωγραφικὴ καὶ στὶς δικές της ἢ μουσικὴ, ἔτσι κ' ἡ κριτικὴ, γιὰ νὰ πληρῶνῃ τὸν προορισμὸ της, πρέπει ν' ἀνταποκρίνεται στὰ αἰτήματα ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὴν ἴδια τὴ φύση της. Αὐτὴ ἡ γνώση, ποὺ τόσο μπερδεύει τοὺς ἀπληροφόρητους καὶ τοὺς ρίχνει στὴ σύγχυση ἀνάμεσα ἐπιστήμης καὶ κριτικῆς, ἐννοῶ τὴ γνώση, τὴν πολυμαθεῖα, ποὺ εἶναι τοῦ κριτικοῦ ἀναγ-

καῖο ἐφόδιο, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ *κριτικὴ ἀξία* κι ὄχι ἡ ψυχρὴ ἢ καὶ ὑπόψυχρη γνώση τῆς ἐπιστήμης· εἶναι μιὰ γνώση συγκινημένη, γεμάτη εὐπάθεια, ποὺ γονιμοποιεῖται μὲ τὸ συναίσθημα καὶ μὲ τὴ φαντασία. Κ' ἡ μέθοδος ἀκόμα ἢ κριτικὴ, παραλλάζοντας ἀπὸ πρόσωπο σὲ πρόσωπο, ἔχει ὅλη τὴν ἀνεση καὶ τὴν ἀπλα καὶ τὴ ζέστα τῆς προσωπικῆς δημιουργίας. Ὁ ἐπιστήμονας κατέχει ὄχι μόνον τὸ δικαίωμα, μὰ καὶ τὸ χρέος νὰ μένει ἀσυγκίνητος. Ἡ κατάχτηση τῆς ἀλήθειας εἶναι ὁ μοναδικὸς τοῦ σκοπός. Μὰ ὁ κριτικὸς τῆς τέχνης πρέπει νά ναι κι ὁ ἴδιος συγκινημένος, νά ναι εὐάλωτος ἀπὸ τὴ συγκίνηση, νὰ πονεῖ τὸν πόνον τοῦ δημιουργοῦ, γιὰ νὰ μπορεῖ καὶ στοὺς ἄλλους καὶ τὴ συγκίνησή του νὰ μεταδώσῃ καὶ τὴ δημιουργικὴ ἀγωνία νὰ καταστήσῃ αἰσθητὴ. Ὑπάρχει φόβος μήπως ξεστρατίσῃ ἔτσι σ' ἐγκώμιο ἀνεδαφικὸ καὶ σὲ ὑπερβολὴ ἀξιοκατάκριτη; Μὰ τότε ἄξιος κριτικὸς δὲ θά ναι, βέβαια. Γιατὶ τοῦτῃ εἶναι τοῦ κριτικοῦ ἡ ἀρετὴ ἢ ὑπέρτατη: καὶ μέσα στὸ θαυμασμὸ τοῦ καὶ μέσα στὴ συγκίνησή του νὰ διασώζει ἀμόλευτο κι ἀνεπηρέαστο τὸ κριτικὸ τοῦ αἰσθητήριου. Ἔτσι, καὶ τὸ ἔργο τὸ κριτικὸ ἀξίζει, δὲν ἀξίζει σὰν ἔργο τέχνης αὐτόνομο. Ἡ μόνη συνάρτησή του μὲ τὸ ἀντικείμενο δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μιὰ συνάρτηση κατανόησης, ἐντιμότητος, ἐλικρίνειας. Καὶ κείνο ποὺ δὲ μποροῦμε νὰ κατηγορήσουμε στὴν ποίηση ἢ στὸν ἀφηγηματικὸ πεζὸ λόγο, τὴν *ἀναζήτησιν τῆς μορφῆς*, δὲ μποροῦμε καὶ στὸν κριτικὸ νὰ κατηγορήσουμε λόγο, πολὺ περισσότερο μάλιστα, σὰ συλλογιστοῦμε κιόλας, πῶς κι ἀπὸ πρόσθετα χρέη βαρύνεται πάντα ὁ ἄξιος κριτικὸς.

Μὰ οἱ στεγανοὶ ἄνθρωποι ὄνειρεύονται καὶ κάτι ἄλλο, πολὺ βαρύτερο: ἓνα κριτήριο βέβαιο, μιὰ πήχη, νὰ ποῦμε, ποὺ θὰν τοὺς γλιτώσῃ μιὰ καὶ καλὴ ἀπὸ τὸ μόχθος τῆς οἰκείωσης καὶ τῆς ἀναζήτησης. Ὁ Παλαμάς τόχει πεῖ πῶς μιὰ τέτλια πήχη δὲ βρίσκεται. Τόπαν κι ἄλλοι πολλοί. Καὶ στοὺς καιροὺς μας καὶ πολὺ νωρίτερα. Τόγραψε καὶ φίλος στοχαστικώτατος σὲ τοῦτες τίς σελίδες τώρα στερνά, ὑπογραμμίζοντας τὴν ἀξία τὴν ἀπροσμέτρητη τῆς μαγείας τοῦ λόγου. Ἐχω τὴν ἀντίληψη, πῶς ἡ ἀντικειμενικὴ αἰσθητικὴ κ' ἴσαμε τὴ στιγμὴ πολλὰ κατόρθωσε κι ἀργότερα περισσότερα θὰ κατορθώσῃ· μὰ οἱ δυὸ πόλοι, ποὺ ἀνάμεσά τοὺς μετεωρίζεται, θ' ἀπομείνουν ἀκατάχτητοι πάντα: ἐννοῶ τὴν οὐσία τῆς τέχνης καὶ τὸ τελικὸ της στεφάνωμα, τὴν κριτικὴ τῆς ἀξιολόγησης. Ὑστερα, δὲν πρέπει καὶ νὰ τὴν ἀδικοῦμε τὴν ἀντικειμενικὴ αἰσθητικὴ: ὁ σκοπὸς της εἶναι ἀλλιόωτος· ἐκεῖνη σπουδάζει τὰ φαινόμενα τὰ γενικά, δὲν τὴν ἐνδιαφέρουν τὰ συγκεκριμένα ἔργα, ποὺ μόνον σὰν περιστατικὰ παραδείγματα μπορεῖ νὰ τὰ μεταχειριστεῖ. Ποτὲ δὲ θὰ κατορθώσῃ νὰ μᾶς προσφέρει σ' ἓνα κατάλο-

γο, σὲ μιὰ συνταγή, τὰ συστατικά ποὺ πλάθουν τὸ καλλιτέχνημα καὶ νὰ μετρήσει τὴν ἀξία του, βασισμένη σὲ εἰδικούς κι ὅσο καὶ νάναι ἀμετάβλητους συντελεστές. Ἐδῶ πρόκειται πιά γιὰ κάτι ποὺ ξεπερνάει τὸ λόγο, ποὺ δὲν εἶναι σταθμητό, ποὺ δὲν ὑποτάζεται σὲ κανόνες. Γιὰ μιὰ ποιότητα, ποὺ δὲν εἶναι μονάχα ποιότητα ἔργου, μὰ καὶ ποιότητα ψυχῆς, μιᾶς ψυχῆς μὲ πολλαπλὴ πείρα καὶ δύναμη, ποὺ ἴσια ἴσια ἢ μεγάλη τῆς ἀρετῆ εἶναι τὸ ξεχώρισμά της, ἢ ἰδιωτοπία της ἀνάμεσα στὶς ἄλλες ψυχές κ' ἢ τεράστια ἀπτική ἰκανότητά της κ' ἢ ἰκανότητά της ἢ ἀφομοιωτική κ' ἢ μορφοπλαστική. Ποτὲ δὲ θὰ μπορέσει νὰ μᾶς ἐξηγήσει ἢ αἰσθητική, γιατί ἕνας διασκελισμὸς σ' ἕνα στίχο δημιουργεῖ τέτιο θαυμάσιο ἀποτέλεσμα καὶ γιατί ὁ ἴδιος διασκελισμὸς σ' ἕναν ἄλλο στίχο μᾶς εἶναι ὀλότελα μισητός. Ὑπάρχει πάντα μιὰ μυστικὴ οὐσία στὸν ἔντεχνο λόγο, ποὺ χρειάζεται ὄχι μονάχα μὲ τὸ νου, μὲ τὴν ὄλη σου ὑπαρξὴ νὰ τῆ γευτεῖς, νὰ τῆ νιώσεις καὶ τὸ νιώσιμο τοῦτο τ' ὀλόβαθο, αὐτὴ τὴν ἄμεση κοινωνία καμιὰ ἐρμηνεῖα δὲ θὰ κατορθώσει ν' ἀντικαταστήσει ποτέ· νὰ πλατύνει ἴσως καὶ νὰ βαθύνει ἢ καὶ νὰ δικαιολογήσει ἀκόμα, ναί, αὐτὸ τὸ μπορεῖ. Ὁ κριτικὸς φωτίζει ἐκεῖνο ποὺ ἔχει γίνῃ ἤδη συνείδηση ἢ προετοιμάζει μιὰ νέα συνείδηση. Καὶ γιὰ τοῦτο χρειάζεται, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, νὰ εἶναι κ' ἕνας ἰδανικὸς ἀναγνώστης, ἕνας ἀναγνώστης ποὺ συνεργάζεται τίμια κι ἄμεσα μὲ τὸν τεχνίτη τοῦ ἔργου.

Ἄν στοχαστοῦμε τὸ πρᾶμα σωστότερα, θὰ ἴδοῦμε πὼς ὀλόγυρα στὸν κεντρικὸ πυρήνα τοῦ κριτικοῦ λόγου ἔρχονται νὰ προστεθοῦν παραπληρώματα, συχνὰ χρήσιμα, ποὺ τυχαίνει νὰ προκαλέσουν, ὡστόσο, σύγχυση στοὺς ἀνίδεους. Ἡ ἱστορία, ἢ φιλοσοφία, ἢ ἀντικειμενικὴ αἰσθητικὴ, ἢ κοινωνιολογία, ἐπιστῆμες ἄλλες ποὺ κάπως ἀγγίζουν τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας καὶ τῆς μορφῆς, εἶναι τὰ ἐφόδια ποὺ ὁ κριτικὸς πρέπει νὰ τάχει κάμει δικὰ του, πρὶν ἀποτολήσει τὸ ἔργο του. Μὰ δὲν ἐπιτρέπεται, σὲ καμιὰ, νομίζω, περίσταση τὰ ἐφόδια τοῦτα νὰ δημιουργοῦν προπετάσματα ἐπικίντυνα στὴν κριτικὴ συνείδηση. Οἱ μονομέρειες κ' οἱ ἀποκλειστικότητες νοθεύουν τὴν κριτικὴ καὶ ἀλλοιώνουν τὸν προορισμὸ της. Βέβαια, ὁ καθένας κατέχει τὸ δικαίωμα νὰ κοιτάζει ἀπὸ τὴ σκοπιὰ του τὸν κόσμο. Κ' εἴμαστε πρόθυμοι νὰ τὸν προσέξουμε τῆ στιγμῆ ποὺ ἢ θεὰ του μπορεῖ νὰ κάμει καὶ τῆ δική μας θεὰ πλατύτερη, νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ κερδίσουμε κάποιο νέο στοιχεῖο, ποὺ δὲν ἔτυχε ἄλλοτε νὰ τὸ ὑποψιαστοῦμε ἢ νὰ τὸ ζήσουμε. Μὰ, ὅταν μιλοῦμε γιὰ τὴν κριτικὴ τοῦ λόγου, δὲν ἐννοοῦμε, φυσικά, παρὰ μιὰ κρίση, ποὺ εἶναι καρπὸς πολὺμορφης καλλιέργειας καὶ πείρας αἰσθητικῆς καὶ συγκίνησης, μιὰ κρίση ποὺ δὲν ἀνήκει στὸ χῶρο

τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐπιστῆμης, μὰ στὸν ἄνθρωπο τὸν καθολικὸ, ποὺ καὶ τὰ ἐπιμέρους ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα ἀναχωνεῖ καὶ ἀφομοιώνει μέσα του, γιὰ νὰ τὸ νιώσει τὸ ἔργο μεστότερα.

Ἄς θυμηθοῦμε τοὺς δοκιμογράφους. Θὰ μᾶς ξάφνιαζε πολὺ, ἂν μᾶς βεβαίωνε κάποιος, πὼς ἐπιστῆμη κι ὄχι τέχνη τοῦ λόγου εἶναι τὰ δοκίμια τοῦ Montaigne. Ὁ Montaigne στάθηκε σ' ὀλάκερη τῆ ζωῆ του ἕνας ἀκαταπόνητος βιβλιοφάγος κ' ἕνας ὀξύτατος παρατηρητῆς, ἕνας συμπυκνωτῆς ποὺ ἀποστράγγιζε τὴν ξένη σκέψη καὶ τῆς προσθετε τὸ καλύτερο στοιχεῖο τῆς πείρας του τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆ θαυμάσια τοῦ ὕφους τοῦ ἀρετῆ. Ὁ Montaigne εἶναι γνώση καὶ κρίση κ' ἔκφραση. Ἄν εἴταν τὰ δυὸ πρῶτα μονάχα, θὰ μπορούσε κ' ἐπιστήμονας ἀπὸ κάποιες πλευρὲς νὰ λογαριαστεῖ καὶ σὰν ἀπλὸς γραφιάς νὰ καταφρονεθεῖ. Μὰ τὸ ὕφος τὸν ἔκαμε ἀθάνατο. Καὶ γιὰ τοῦτο ἢ θέση του, ἢ τόσο ξεχωριστῆ, δὲ βρίσκεται στὴν ἱστορία τῆς γαλλικῆς ἐπιστῆμης, στὴν ἱστορία τῆς τέχνης τοῦ λόγου βρίσκεται. Ἄς σταθοῦμε στὸν Pater, τὸ λαμπρὸ δοκιμογράφο, ποὺ μᾶς πρόσφερε σὲ ὀμορφες σελίδες τὴν οὐσία καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγέννησης. Μᾶς πρόσφερε ἢ δὲ μᾶς πρόσφερε. Γιατί καὶ τὴν ἀντίρρηση τους σὲ τοῦτο μποροῦν νὰ προβάλουν πολλοί. Ναί, μὰ τὰ δοκίμιά του ἀπομένουν πάντα κατορθώματα ὕφους. Ἄς σταθοῦμε στὸ Χάξλεϋ, σήμερα. Ἐνας πνευματικὸς ἄνθρωπος προικισμένος μὲ ἀληθινὰ πλατύτατη καλλιέργεια καὶ μὲ συνείδηση τοῦ λόγου μεστή, καταθέτει σὲ θαυμάσια χτισμένες σελίδες τὶς ἐντυπώσεις του, τὶς γνώσεις του, τὶς κρίσεις του. Μιλεῖ γιὰ θέματα καὶ προβλήματα, γιὰ τοπία καὶ περιστατικά, γιὰ ζωγράφους καὶ ποιητές, γιὰ τόσα ἄλλα ἀκόμα, μὰ πουθενὰ δὲ μιλεῖ μὲ τὴν ἀκριβολογία τῆ σχολαστικῆ καὶ τῆ σχολαστικὰ ὑπομνηματισμένη τῆς ἐπιστῆμης. Νὰ ὁ Ζίντ, ὁ Βαλερύ. Οἱ κριτικὲς τους σελίδες λογαριάζονται ἀνάμεσα στὰ σημαντικότερα δείγματα τοῦ γαλλικοῦ λόγου. Ἄν ἐπιχειροῦσα νὰ καταρτίσω κατάλογο, τὰ παραδείγματα θὰ εἴταν τόσο πολλά, ποὺ δὲ θὰ κατόρθωνα νὰ τελειώσω ποτέ. Μονάχα ἄνθρωποι στὸ βάθος ἀνεπιστήμονες, ποὺ στέκονται σὰν ἀρχάριοι φοιτητῆς μπροστὰ στὴ σοφία καὶ κάποτε τῆ δοκησιοσοφία τῆς ἐπιστῆμης, μποροῦν καταφρονετικά ν' ἀντικρύζουν μιὰ σελίδα κριτικῆς, σὰν τύχει κι ἀνακαλύψουν πὼς ἢ σελίδα τοῦτη γοητεύει μὲ τῆς ἔκφρασης τῆ μέγιστη ἀρετῆ. Ὁ Βαλερύ τὴν κάτεχε τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση γερὰ κι ὡστόσο τοῦ ἀρκούσαν μερικὰ ἐπιγραμματικά ἐδάφια, γιὰ νὰ πεῖ ὅσα ἕνας μέτριος ἐπιστήμονας θὰ ἰδρωκοποῦσε ἀνάμεσα στὰ βιβλία του χρόνια καὶ θὰν τόστιβε καὶ θὰν τὸ ξανάστιβε τὸ φτωχὸ του μυαλό, χωρὶς μῆτε νὰ τὰ εἰκάσει νὰ κατορθώσει. Ἄλλο ἂν ὁ κριτικὸς εἶναι φτωχὸς καὶ ρηχὸς καὶ

ἄχαρος καὶ τιποτένιος πέρα γιὰ πέρα· τότε, βέβαια, ὅσο κι ἂν ἐπιτηδεύεται ὕφος καὶ τὴ σκαλίζει τὴ φράση, δὲ θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ μᾶς πείσει γιὰ τὴν ἀξιολογία του. Μὰ τέτιο πράμα καὶ στὸν ὅποιο τεχνίτη τοῦ λόγου συμβαίνει. Οἱ ἄνθρωποι οἱ μισοί, οἱ ψυχῆς οἱ ἄδروسες μῆτε μὲ τὰ φανταχτερὰ ἐπίθετα μῆτε μὲ τὶς ὁποιοσδήποτε παρόμοιες ὠραιολογίες γλιτώνουν τὴν καταδίκη. Ἡ κρισιολογία στὸν τόπο μας νομίζεται πάντα πολὺ εὐκόλο πράμα, σύμφωνα μὲ τὸ γνωστότατο γαλλικὸ λόγιο. Μὰ κείνο, βέβαια, θέλει νὰ πεί, πῶς ἢ κρίση εἶτε ἢ ἐνδιάθετη εἶτε ἢ προφορικὴ εἶτε καὶ ἢ γραμμένη στὸ γόνατο εἶναι ἀσήμαντη· τὸ σχηματισμὸς τῆς κρίσης ὑπονοεῖ. Δὲν καταδικάζει τὴν κριτική, γιὰτί τότε θάπρεπε νὰ γκρεμίσει ἀπὸ τὶς βιβλιοθήκες κείμενα ποὺ εἶναι μιὰ δόξα καὶ μιὰ χαρὰ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ἄν θέλαμε μάλιστα καὶ νὰ τὸ τεντώσουμε κάπως τὸ σκοινί, θὰ συνομολογούσαμε μὲ τοὺς πιδὲρευνητικοὺς, πῶς ὑπάρχουν καὶ συνθέματα κριτικά, σὰν τοὺς «Στοχασμοὺς» τοῦ Οὐάιλδ ἢ σὰν τὰ «Λόγια τοῦ κόσμου» τοῦ Ἐμερσον, ποὺ ὅλο καὶ χάνουν τὴν ἐσωτερικὴ τους ἀξία μὲ τὸν καιρὸ, ὅπου καὶ ὅπως τὴ χάνουν· κι ὡστόσο, μένουν ἀσάλευτα στὰ ψηλότερα βάθρα τους σὰν κατορθώματα τῆς τέχνης τοῦ λόγου. Ἄς ἔλειπε αὐτὴ ἡ θαυμάσια τέχνη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ μάλιστα στὸ ἀξεπέραστο ἀποκορύφωμα ποὺ μπόρεσε κείνος μοναχὰ νὰ τὴ φτάσει, ἄς ἔλειπε ἡ πλατωνικὴ γοητεία καὶ θὰ βλέπαμε πόσο σφοδρότερη θὰ ὀρθωνόταν ἡ ἀντίρρηση ἀντικρῦ του. Ὅχι, αὐτὸ δὲν εἶναι καμιὰ βλαστήμια, μιὰ διαπίστωση εἶναι μόνο.

Ἐπὶ τὸν ἄνθρωπο ἕνα σωρὸ σπουδαῖοι ἄνθρωποι, ποὺ εἶπανε πράματα σπουδαιότατα, μὰ δὲν τὰ εἶπανε καὶ μὲ τρόπο σπουδαῖο· οἱ ἄνθρωποι τοῦτοι ζήσανε ὅσο ἐξήσε ἡ γνώση ποὺ ἔφερναν μέσα τους, σὰν ἕνα σταμάτημα

στὴν ἀτελεύτητη πορεία πρὸς τὴν ἀλήθεια. Μπορεῖ τ' ὄνομά τους νάχει μείνει ἀθάνατο· τὸ ἔργο τους δὲν εἶναι ἄριστος ζωῆς γιὰ κάθε γενιά, εἶναι λῆμμα μονάχα γιὰ τοὺς βιβλιοθηκάρους καὶ τοὺς εἰδικούς. Μὰ ὅσοι πρόσθεσαν στὴ σχετικὴ ἀθανασία τῆς γνώσης καὶ τὴν περίπου ἀπόλυτη ἀθανασία τῆς ὁμορφιάς, δηλαδή τῆς ἀρτίας ἐκφράσης, καὶ θρέψανε καὶ θὰ θρέφουν μὲ τὸ λόγο τους τὶς γενιές, μὲ τὸ λόγο τους τὸν προικισμένο μὲ τὴν ἀκαταμάχητη μαγανεία τοῦ ὕφους. Γιὰτί τὸ ὕφος ὑποδηλώνει μιὰ μεστότερη ἀσκηση ψυχῆς καὶ νοῦ, ἕνα καθολικότερο ἀποταμίευμα, μιὰ δύναμη γονιμότερη. Στὴν κίνηση τῶν ἰδεῶν μιὰ ἰδέα κακὰ ἐκφρασμένη μένει πάντα, φυσικά, μιὰ ἰδέα· μὰ ἡ ἴδια ἰδέα, ἐκφρασμένη μὲ τὸν ἀρτιότερο τρόπο, βρίσκει τὸ δρόμο πρὸς τὶς ψυχῆς εὐκολότερα. Ἄς συλλογιστοῦμε ποιά θὰ εἶταν ἡ ἐπίδραση τῆς νιτσεικῆς φιλοσοφίας στὸν περασμένο αἰῶνα, χωρὶς τὴ γοητεία τοῦ νιτσεικοῦ λόγου, χωρὶς τὴν ποίηση. Κ' ἐπιτέλους, στὰ παραδείγματα τοῦτα πρόκειται γιὰ μιὰ καθάρια περιπέτεια τῆς ἰδέας. Ὁ ρόλος τοῦ ὕφους γίνεται σημαντικότερος ὅπου δὲ βρίσκεται ἀτόφιος ὁ νοῦς, μὰ καὶ κάποια ἐμπειρία αἰσθητικὴ, καὶ κάποια συγκίνηση. Ὁ φτωχοπροδρομικὸς διηγηματογράφος, ποὺ μόλις καταφέρνει νὰ στήσει στὰ πόδια τῆς μιᾶς ἱστοριούλας γι' ἀνθρώπους ἀπλοϊκοὺς, στέκει μὲ περισσὴν ἔπαρση καὶ λογιέται δημιουργὸς ἀντίκρυ στὸν κριτικὸ· κι ὁ κριτικὸς, ποὺ δὲν κάθεται, βέβαια, νὰ κουτσομπολεύει τὸνα καὶ τ' ἄλλο βιβλιάρaki, μὰ παλεύει κάθε στιγμὴ ἐναγώνια μὲ τὶς ἰδέες καὶ τὰ περιστατικὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ προβλήματα καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον τὸν μετουσιώνει σὲ κείμενα, ποὺ δὲν εἶναι τὸ ὕφος ἢ ἀρετὴ τους ἢ μικρότερη, καταφρονιέται σὰν «ὠραιολόγος ἀνεύθυνος» ἀπὸ τοὺς ἀνθυπογραμματικούς τῶν συμβολαιογραφείων!

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

